

ESKİ UYGURCA *çigši* – MOĞOLCA *çigšin*

Henry Serruys CICM*

Çev. Hüseyin YILDIZ**

Dil Araştırmaları, Güz 2015/17: 225-227

Turfan bölgesinde keşfedilen Uygur diline ait pek çok eski eser arasında genellikle Çince kökenli kabul edilen ve *çigši* şeklinde yazılan bir görevli unvanı geçmektedir. İlk olarak 1912’de F. W. K. Müller, orijinal kelimedenden bahsetmeyen fakat yabancı kökenli olduğunu düşündüğü ‘Tschigschi’ adını içeren bir fragman yayımlar¹. 1932’de ise, Prof. Törü Haneda aynı kelimeyi içeren yine Turfan’dan başka bir fragman yayımlar ve kökeninin izlerini T’ang unvanı tz’u-shih 刺史’ye kadar sürer².

G. J. Ramstedt ölümünden sonra yayımlanan bir makalede³, kelimenin Çince-Korece [Sino-Korean] üzerinden alıntılandığını ve ‘resmî belge’ anlamına gelen ch’ih 敕’den türetilmiş, ‘resmî’ anlamındaki Tü. çiksi olduğunu iddia eder. Görüntüye bakılırsa, Ramstedt, Haneda’nın makalesini görmemiştir.

1965’te Hilda Ecsedy, bir kez daha T’ang döneminde Çince alıntılanan erken dönem Türkçe unvanlar problemini ele alır ve Çince tz’u-shih’ye bağlanan *çigši* kelimesinin izini sürer.⁴ Ecsedy, ayrıca, aynı kelimenin Tibetliler ve Hotanlılar gibi diğer milletlere Uygurlardan aktarıldığını da belirtir.

Öte yandan, Türkçe *çigši* biçiminin tarihini burada yeniden vermeye gerek yoktur. Ancak, Türkçe *çigši* unvanının Moğolcadan geri ödünçleme yoluyla alındığı ve hem Moğolca hem de Çince kaynaklarda değişmiş biçimler olsa da görüldüğü daha az bilinmektedir. Öncelikle Moğolların bu kelimeyi tam olarak nasıl telaffuz ettiği ve yazdığı oldukça belirsizdir. Bulduğum en eski kanıt, büyük ölçüde değişmiş olan ve güçlükle tanınabilecek gibi duran XVI. yüzyılın sonuna ait Çince biçimdir.

Tümed prensi Sengge-dügüreng’in 1586’nın başlarındaki ölümünden sonra, onun oğlu *Çürüke*’nin *Shun-i-wang* 順湊王 olarak atanmasından önce Ming Mahkemesi oldukça uzun bir süre bekledi. 280 Moğol prensi ve bazı nüfuzlu adamlar, *Çürüke* lehine onun meşru halefi olarak atanması yönünde hızlı bir karar alması için, mahkemeye başvurdu. *Ch’ü Chiu-ssu* 楚九思, *Çürüke*’nin biyografisinde, başvuru dilekçesi-

* “Uighur *çigši* – Mongol *çigšin*”, *Monumenta Serica*, Vol. 27 (1968), pp. 381-384. Gönderim Tarihi: 24.09.2015 / Kabul Tarihi: 15.10.2015

** Arş. Gör., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hyildiz@gazi.edu.tr

1 F-W.K. Müller, “Der Hofstaat eines Uiguren-Königs.” in *Festschrift für Wilhelm Thomsen*, Leipzig, 1912; s. 210-212.

2 Törü Haneda, “A propos d’un texte fragmentaire de prière manichéenne en ouïgour provenant de Turfan” (çev. C. Haguenauer), *Memoirs of the Res. Dept. of the Toyo Bunko*, 6, 1932 (1-22), s. 4, 7-8 (İlk kez *Kuwabara hakushi kanreki kinen tōyōshi ronsō* 桑原博士還暦記念東洋史論叢 1930’da yayımlanmıştır. Hem Japoncada hem de Fransızcada yayımlanmıştır: *Haneda hakushi shigaku rombun shū* 羽田博士史學論文集. *Recueil des ocuvres posthumes de Törü Haneda*, vol. 2, *Études religieuses et linguistiques*, Kyoto, 1958) Yazar, F. W. K. Müller, *Zwei Pfahlschriften aus Turfanfunden*, 1915, s. 23, ve W. Radloff, *Uigurische Sprachdenkmäler*, No. 58, 61 isimli kaynaklara atıfta bulunmaktadır.

3 G. J. Ramstedt “Alte türkische und mongolische Titel” *Journal de la Société Finno-ougrienne* 55, 1958 (59-82), s. 75.

4 Hilda Ecsedy, “Old Turkic Titles of Chinese Origin”, *Acta Orientalia Hung.* 18, 1965 (83-91), s. 86-87.

ni imzalayanları sıralamaktadır: Bunlar arasında biz sadece *tayiji*'leri (yani soyluları) bulmayız, aynı zamanda *kiy-a*, *tabunang* (*tayiji*'nin oğlu), *baysi* (katip) gibi unvanlara sahip olanlar da vardır; ayrıca bunların sekizi *she-chin* 蛇进 olarak adlandırılmaktadır⁵. Başka bir biyografide, Ch'ü Chiu-ssu *she-chin* 賒進 unvanıyla *A'urayçi-dalai* adlı birinden bahseder⁶. İlk hece için farklı karakterler olmasına rağmen bunların aynı kelime olduğu açıktır. Bu kelime, yaklaşık aynı dönemde bir asilzadenin kızının oğlu olan ve 'bir *tabunang* oğlu' olarak bilinen *Wang Shih-ch'i* 王士琦 adlı başka bir yazar tarafından yazılan *San-Yün ch'ou-tsu k'ao* 三雲籌俎考 isimli eserde de listelenir⁷.

Moğolca kelimelerin Ming dönemi transkripsiyonları, bilindiği üzere düzensiz ve hatalıdır. Üstelik, ne *she-chin* transkripsiyonunu ne de *Wang Shih-ch'i* tarafından gösterilen anlamı, orijinal Moğolca biçimin tanınmasını sağlamaktadır.

Neyse ki, büyük ihtimalle aynı olan sözcük, Moğol kroniklerinde de görünmektedir. Üç yerde, Moğol tarihçisi Sayang-seçen tam belli olmayan ancak, Eski Türkçe *çigşi* ünvanının Moğolca bir eşdeğeri olduğuna inandığım bir isimle bir kişiden bahsetmektedir. Moğolca biçimin yazımının, Sayang-seçen kroniği (Erdeni-yin *tobçi*)'nin çeşitli elyazmalarında ve matbu metinlerinde belirgin bir şekilde farklı olması bir problemdir. Biz burada, çeşitli okumaları gözden geçirecek ve onlardan ne gibi sonuçlar çıkarabileceğimizi göreceğiz. İyi bilinen Schmidt edisyonundaki okumalar şu şekildedir: 1. *jaγud-un çayan çegeje* qoyar urbaju bayun qoyayula mordayulju yabuyad: "Jaγud'un Çayan ve Çegeje'si döndü ve atından indi; ikisi (kağan'ın) attan inmesine ve (ipini) bağlamasına yardım etti..."; 2. *jaγud-un sayin çegeje*: "Jaγud'un Sayin-çegeje'si"; 3. *çinar jaγud-un sayin çegeje-yin köbegün*: "Çinar-Jaγud'un Sayin-çegeje'sinin oğlu"⁸.

Şimdi, diğer edisyon ve elyazmalarında bulunan yazımlarla Schmidt'in çegeje biçimini karşılaştıralım. İlk olarak, Urga elyazmasında üç yerin tamamında çegeçe şeklidir⁹. Üç Ordos elyazmasından¹⁰, A nüshası 1. çigeçi, 2. çegcei, 3. çigcei şekillerinde okur, ama B and C nüshalarının üç bölümünün tamamında çigçin şeklindedir. Hem Ch'ien-lung baskısı¹¹ hem de Saray Müzesi elyazmasındaki¹² üç bölümün tamamında çegeçe okunur. Son olarak, Mançuca çeviri¹³ ve Mançuca versiyona dayalı

5 *Wan-li wu-kung lu* 萬曆武功錄 (Kuo-hsüeh wen-k'u 38, Pei-p'ing, 1936) 8, s. 204-205.

6 *Wan-li wu-kung lu* (Kuo-hsüeh wen-k'u 34) 9, s. 1.

7 *San-Yün ch'ou-tsu k'ao*, Pei-p'ing 1937, 2.24a.

8 J. I. Schmidt. *Geschichte der Ost-Mongolen und ihres Fürstenhauses...* St Petersburg & Leipzig, 1829, s. 188-189, 190-191, 194-195. Schmidt *çinar* okur, ancak, doğru değildir, gerçekte böyle bir kabile adı yoktur. Hem Urga elyazmasında, hem bütün Ordos elyazmalarında hem de Mançuca ve Çince çevirilerde (kaynakça bilgileri için aşağıya bakınız), *çagar-jaγud* şeklindedir.

9 Er. Haenisch (ed.), *Eine Urga-Handschrift des Mongolischen Geschichtswerks von Secen Sagang (alias Sanang Secen)*, Berlin, 1955, fol. 64v, 65r, 66r.

10 Ant. Mostaert and Fr. W. Cleaves (eds.), *Erdeni-yin tobçi. Mongolian Chronicle by Sayang Seçen* (Scripta Mongolica II, 4 vols.), Cambridge, Maas., 1956. Ms A. s. 177, 179, 182; ms B, s. 157, 159, 162; ms C. s. 174, 176, 178.

11 Er. Haenisch (ed.), *Der Kienlung-Druck des mongolischen Geschichtswerkes Erdeni-yin Tobçi von Sağang-seçen*, Wiesbaden, 1959, s. 169a, 171a, 174a.

12 Er. Haenisch (ed.), *Qad-un ündüsün-ü erdeni-yin tobçyan. Eine Pekinger Palasthandschrift*, Wiesbaden, 1966, s. 392, 396, 402.

13 Er. Haenisch (ed.), *Monggo Han Sai Da Sekiyen. Die Mandschufassung von Secen Sagang's Mongolischer Geschichte*, Leipzig 1933, s. 80, 81, 82.

Çince çeviride¹⁴ sistemli bir şekilde her üç bölümde de çegeji ve ch'e-ko-chi okunur.

Tüm bu birbirinden farklı biçimler arasında, Ordos elyazmasındaki çigşin biçiminin doğru okuma olması kuvvetle muhtemeldir. Bu biçim, aslında, aynı isim ve unvanda olan –tabii ki aynı kişi değil– XVIII. yüzyıl kroniği Bolor Erike tarafından da doğrulanmaktadır. Bu kişiden, bir kez Bayatur çingçin, iki kez de Bayatur çigçi¹⁵ şeklinde bahsedilir. Prof. W. Heissig, Bolor Erike üzerinde yaptığı analizde bu ismi Bayatur çigşin olarak okur ve bir notta, bu iki kişiyi özdeşleştirmeksizin, bu isim ile Erdeni-yin tobçi'deki Sayin-çegeçe'yi karşılaştırır¹⁶. Açıkçası, Prof. Heissig Erdeni-yin tobçi edisyonlarının çeşitli biçimleri ile çigşin'in kimliğini tanımlamaktadır. Moğol yazısının yapısı dikkate alındığında, çigeçi, çegeji vb. şekillerdeki tüm bu okumalar, çigçi or çigşin'in el yazısıyla yazılması veya dikkatsiz okunması sebebiyle olabilir.

Her ne olursa olsun, bu durum, çigşi veya çigşin kelimesinin Ming döneminin sonunda ve Mançu egemenliğinin başlarında, ilk olarak Moğollar tarafından, Uygurlardan alıntılandığını göstermektedir. Moğollar kelimesinin yazımları farklı farklı aktarıldığı için doğru bir şekilde hem kökenini hem de orijinal anlamını anlayamamışlardır. T'ang dönemindeki bir görevliden itibaren kullanılan *çigşin* kelimesi, bundan sonra XVI. yüzyılın sonunda Uygur yönetiminde, soylu bir ailenin genç bir akrabasının unvanı olmuştu: kendisi asil biri olmasa da, bir asilzade kızının oğlu. Moğol kroniklerinden gördüğümüz üzere, daha önce birçok unvanda olduğu gibi, bu kelime de, itibar bildiren bir unvandan bir kişi adı haline dönüşerek kullanılagelmiştir.

14 *Meng-ku yüan-liu chien-cheng* 蒙古源流箋證 ed. 1931, 6.6a, 6b-7a, 9b.

15 Ant. Mostaert and Fr. W. Cleaves (eds.), *Bolor Erike. Mongolian Chronicle by Rasipungsu* (Scripta Mongolica III, 5 vols.), Cambridge, Mass., 1959, Cilt. 3, s. 165, 368, 369.

16 W. Heissig, *Bolor Erike "Eine Kette aus Bergkristallen." Eine mongolische Chronik der Kienlung-Zeit von Rasipungsu (1774/75) literaturhistorisch untersucht*, Peiping, 1946, s. 91, 92.